

Анатолій Астаф'єв

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИКА «ПОВТОРНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ» ЯК ВИКЛИК УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРИ ТА НАЦІОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСУ

Розглянуто безпекові виклики для українського суспільства та культури початку XXI сторіччя: російська інформаційна та гуманітарна експансія, пострадянські сепаратистські процеси, спровоковані владою Російської Федерації. Доводиться, що в умовах становлення української політичної нації саме культура може відіграти інноваційно-економічну та безпекову роль.

Ключові слова: українська культура, глобалізація, повторна колонізація, гібридна ідентичність, пострадянський простір.

Astafiev A. Ukrainian Culture: Between Innovative Globalization and Russian «Recolonization»

Safety challenges for Ukrainian society and culture at the beginning of the XXI century such as Russian informational and humanitarian expansion, postsoviet separatist processes, provoked by authorities of Russian Federation are reviewed. It is proved that under circumstances of formation of Ukrainian political nation it is culture that can play innovative, economical and safety role.

Keywords: Ukrainian culture, globalization, recolonization, hybrid identity, postsoviet area.

Аби вести розмову про безпековий виклик «повторної колонізації», яку розпочала адміністрація В. Путіна щодо пострадянського простору, варто бодай стисло описати ключовий сюжет глобальних процесів, який активізувався в 2013–2014 роках і наскрізним нервом

проходить через Україну. Йдеться про активізацію нового протистояння між Заходом і Російською Федерацією як аналог «холодної війни», однак тепер в умовах не бінарного, а поліфонічного світу. Російська інтервенція та анексія низки територій України стала складовою нагнітання адміністрацією В. Путіна політики глобального «втручання», що була притаманна СРСР. Росія знову використовує ідеологічно-застарілі концепти, які їй допомагають позиціонувати себе як політико-економічну («цивілізаційну» – як полюбляють говорити російські публіцисти) модель протидії глобалізації. Глобалізація помилково мислиться не як світовий ансамбль різноманітних процесів різного рівня складності, а винятково як явище, породжене західною культурою. Простіше кажучи, російські ідеологи вбачають у глобалізації витвір політико-економічної моделі Заходу, її похідну. Тому Росія позиціонується як світ контрглобальності.

Для багатьох перехідних суспільств глобалізація та актуальні світові процеси є джерелом модернізації. Саме під таким кутом зору глобалізація та її історія розглядається в низці модернізаційних теорій (політичних, політекономічних, соціально-філософських) як особливий виток розвитку спершу європейської, а згодом світової спільноти. Про це, зокрема, писали Дж. Стігліц, С. Леш, М. Фезерстоун, У. Бек, Р. Робертсон, М. Олсон, Дж. Бгагваті, Е. де Сото, З. Бауман, Б. Гаврилишин, Е. Макінтайр, Б. Гомі, А. Безансон, М. Ожеван, М. Степико, С. Павличко, Т. Гундорова, М. Рябчук.

Для Східної Європи, особливо колишніх соціалістичних республік Радянського Союзу, питання про глобалізацію стоїть дещо в іншому ракурсі. Вони переживають загрозливий і консолідований (у сукупності інформаційних, економічних, культурних, енергетичних складових) вплив з боку політики імперської реставрації, яку методично впроваджує влада Російської Федерації. Цей вплив, що в символічному (гуманітарному та інформаційному) полі спирається на модернізований В. Путіним концепт «русского мира», з кожним десятиліттям набуває ознак *контрглобальності*, яка позиціонується як уявна відмінність, а отже, і протидія усьому Західному світові. Водночас глобальні світові процеси Росія розглядає винятково в дусі застарілих концептів вестернізації чи вестернізаційної глобалізації, що нібито зазіхає на традиційні території сфери впливу Росії. Низка

постсоціалістичних країн змушена впроваджувати одразу декілька стратегічних пріоритетів: модернізацію, євроінтеграцію, активне націотворення та становлення політичних націй в умовах інноваційної глобалізації. Ще один суттєвий пріоритет, який часто стає каменем спотикання, – це запровадження захисних механізмів щодо «внутрішньої колонізації», яку активно впроваджує колишня політична метрополія (Росія) щодо своїх колишніх периферій та їх кордонів.

Поняття «внутрішньої колонізації» походить із постколоніальної критики та теорії, а останнім часом «у російському гуманітарному середовищі воно набуло активного резонансу» [1, с. 23]: низка російських дослідників вбачають у ньому теоретичні аргументи, які можуть бути поставлені на службу політики зміцнення імперії, смислового вирівнювання території та модернізації [2]. На думку дослідника «внутрішньої колонізації» Російської імперії А. Еткінда, «Росія була як суб'єктом, так і об'єктом колонізації та її наслідків, таких, наприклад, як орієнталізм. Захоплення колонізацією іноземних територій супроводжувалося також тим, що держава намагалася колонізувати внутрішні землі Росії. Як відповідь – численні народи імперії, зокрема й російський, розвивали антиімперські, націоналістичні ідеї. Ці два напрями колонізації Росії – зовнішній і внутрішній – іноді конкурували, а іноді були нерозривними один від одного» [3, с. 7].

Дослідник Т. Гундорова з позиції постколоніальної критики такий виток «внутрішньої колонізації» Росії щодо колишніх соціалістичних республік Радянського Союзу називає «повторною колонізацією» [1]. Слушність цього терміна для політичних трансформацій на пострадянському просторі очевидна. «Повторна колонізація», фактично, здійснює декілька функцій: 1) відтворення чи абгрейт великого імперського нарративу (модернізація ідеологічного проекту «русский мир»); 2) вирівнювання території – спроба політичної мобілізації російськомовного населення на всьому пострадянському просторі, а не лише в Росії, на основі гібридної культурно-ідентичної моделі (російсько-імперсько-радянської); 3) в разі неможливості запровадити «вирівнювання території» – запуск процесів «балканізації» на теренах колишніх периферій, що неминуче здійснюється через військовий конфлікт і переведення

суспільства та економіки в режим воєнного забезпечення і обмеження політичних та економічних прав і свобод громадян.

Процес «повторної колонізації» не здійснюється в короткостроковій перспективі. Структурно він нагадує типовий націотворчий процес, лише з посиленням державним адмініструванням: задіяна етнокультурна символіка, мова, комунікації, історична пам'ять, місцеві еліти, одним словом – усі ті інструменти, що посилюють «уявлюваність спільноти». Якщо мислити про «повторну колонізацію» в координатах націотворчих теорій, то виникає низка несподіванок. Головна з них – Росія все далі втрачатиме російську національну ідентичність: в останні десятиріччя бурхливі виступи російських етнонаціоналістів проти влади РФ засвідчують, що російський етнонаціоналізм мислиться владою як головний ворог політики реанімації імперії.

Можливість виникнення нової «російськомовної» нації на уламках СРСР та на основі етнічної російської нації прогнозували ще з часів падіння Берлінського муру. Це стосувалося національної самоідентифікації колишнього так званого «імперського» населення, яке користувалося російською мовою як рідною, але «культурою» цієї ідентичності стали символи радянського минулого. Такі спостереження зробив американський дослідник пострадянських націоналізмів Д. Лейтин. У 1994 році на засіданні Американської асоціації політологів він зауважив, що з сучасних росіян та частково російськомовних країн-нащадків (колишніх радянських республік) утвориться нова «російськомовна» національність, відмінна від росіян. Згодом цю думку він розвинув в окремому дослідженні, присвяченому експансії російської мови на сусідні з Росією країни [4, с. 263].

Те, що сьогодні відбувається на Донбасі, є промовистою ілюстрацією до сказаного: кероване Кремлем «націотворення» на пострадянському просторі – це спроба сформувати на уламках колишніх радянських республік нову постімперську спільноту, яка, будучи формально розрізненою (державні кордони, громадянство), матиме в осерді російськомовну модернізовано-радянську культуру та міфологію, спільну модернізовано-радянську історичну пам'ять, а в політичному плані перебуватиме в постійній мобілізаційній готовності до реставрації імперії.

Ще з перших днів розвалу СРСР російський науковий, політичний, аналітичний істеблішмент активно прописує *неорадянськість* як невід’ємну фазу історії Росії, як один із ключових етапів розгортання «євразійської цивілізації» (православно-фундаменталістської, імперської, гегемонічної). Принагідно можна згадати позицію російського політолога В. Пастухова [5], який обґрунтовує радянський етап російської історії як невід’ємний і перехідний, зокрема, перед етапом пострадянським. Прикметно, що аналітики та реставратори імперського простору Росії взяли на озброєння цінності і здобутки західної ліберальної демократії, зокрема – етико-політичну категорію толерантності, теорію полікультуралізму та проблематику «іншого» (подібна ситуація склалася також із використанням окремими російськими дослідниками теоретичного апарату постколоніальної критики, зокрема, концепту «внутрішня колонізація»). Наприклад, російський публіцист Р. Вахітов у статті «Держава-нація чи держава-цивілізація» [6], спираючись на ліберально-демократичну ідеологію толерантності та пошанування «іншого», такі ідеї підлаштовує під проект нової російської імперськості у вигляді наднаціональної держави-цивілізації. Логіка автора така, що першими непримиреними ворогами такої держави-цивілізації є не стільки захистні чи протестні націоналізми (український, кавказький та інші), скільки сам російський націоналізм – непримиренний до «іншого», бо він, по суті, підсвідомо *виступає за російську державу в етнічних межах*, чим смертельно загрожує споконвічній традиції російського («єдинонеделимого») державництва тим, зрештою, порушує іманентну логіку її безмежного розширення.

Утім, є й зворотний бік медалі щодо такої ситуації. Доцільно згадати цікаву думку Е. Гіденса, що в умовах глобалізованих процесів дедалі поширенішим стає те, що можна назвати «зворотною колонізацією», коли не-західні країни справляють вплив на досягнення Заходу [7, с. 17]. Серед особливо «кричущих» прикладів він згадує продаж Бразилією телевізійних програм до Португалії та латинізацію Лос-Анджелеса. Втім, енергетичні поставки Росії до країн ЄС, яка ще навіть до правління Сталіна визнавалася як індустриально відстала та відчувала «образу» на розвинутий Захід, можуть свідчити також на користь цієї тези про зворотну колонізацію. Сьогодні елементом «зворотної колонізації» можна назвати

протесний вплив України на громадянське суспільство в Росії та його орієнтацію на політичну культуру київського Майдану.

Повертаючись до позиціонування Росією своєї контрглобальності (проти Заходу та глобалізації) саме у фарватері цих процесів здійснюється й політика «повторної колонізації» (яка для адміністрації РФ, звісно, мислиться як «внутрішня колонізація» – відтворення колишньої територіальної цілісності імперії).

Саме тому основним націотворчим конкурентом української політичної нації (особливо в східних областях України) постає неорадянське націотворення, а основним конкурентом актуальної української культури – експансивна культура теперішньої Росії (масова культура, медіа, Рунет, телебачення тощо). Чому конкурент? Бо чимало російськомовних громадян України як канали комунікації та інформації використовують переважно російські, що не може впливати на їхні світоглядні позиції. В такій ситуації українська культурна еліта (інтелектуали, митці, гуманітарії, політики) змушена дотримуватися теорії недовершеної держави, яка дещо нагадує доктрину «неповної» національної держави часів Бісмарка у Німеччині [8, с. 162]. Якщо Бісмарк планував об'єднати розрізнені німецькі землі під оболонкою єдиної держави, то сучасне українське націотворення здійснює схожу операцію символічним способом – передусім заради становлення єдиного та сталого національного культурного поля.

Оскільки актуальна українська культура сьогодні є ключовим суб'єктом соціальної дії та громадянського суспільства, її представникам та інституціям доводиться займатися не лише демократизацією суспільства, свободою слова, правами людини, євроінтеграцією, формуванням основ креативної економіки, плюралістичним націотворенням, а й витратити чимало зусиль на боротьбу з політичними атавізмами – реваншистськими ідентичностями, ціннісно-сміслові підґрунтя яких базується на радянському минулому та його спадку.

Реваншистські ідентичності насаджують минулі колективні знаки ідентифікації, (одяг, кулінарія, мова тощо), забарвлюючи їх регіональною тематикою та краєзнавчим міфотворенням (наприклад, терористична організація «ДНР» спирається як на більшовицьку каральну символіку, так і на сепаратистську історію Донецько-Криворізької Радянської Республіки 1918 року).

Труднощі класифікації полягають передусім в тому, що ці процеси є чітко спланованими та керованими ззовні. На перший погляд, і справді, є певні ознаки регіональної ідентичності, що, з одного боку, йде в розріз із процесами українського націотворення, а з іншого, є зручним матеріалом для «повторної колонізації» Росії. Саме тому складно говорити про їхню політичну суб'єктність. Однак один цікавий сюжет можна помітити: у теоретика пост-колоніалізму Г. Бгабги є спостереження щодо тих просторів, які виникають між різними національними ідентичностями. Він називає їх *культурними гібридами*, які розміщуються в «щілинах» між націями. Найважливіше його зауваження: гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру». Науковець стверджує, що гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності [9, с. 73–105].

У пострадянських реаліях така «гібридна» ідентичність зазвичай принципово російсько-центрична, розглядає Камчатку, Придністров'я, Севастополь, Кавказ як «дом родной», тобто весь колишній імперський простір вважає як єдиний, іншими словами – як *безмежну бездомність*, однорідний тотальний простір із елементами «регіонального екзотизму», за допомогою якого відбувалася підміна існування інших народів та націй. Ще в ХІХ сторіччі в Російській імперії були сформульовані риси такої ідентифікаційної моделі підлеглих не-росіян, яку умовно можна назвати «своїм-іншим», а ще точніше – *колоніалізованим іншим*, що в літературі імперської традиції набуло ознак колоніального маскараду [1, с. 25]. Етнічний інший мислився «своїм», але висміяним, екзотично-недолугим, анекдотичним (ключові анекдоти часів СРСР стосувалися саме висміювання підкорених народів, а їхні персонажі – це переважно естонці, українці, молдовани, чукчі, грузини).

У сучасному політико-правовому дискурсі Росії російськомовні гідридні ідентичності, що після розвалу СРСР опинилися в діаспорі, позиціонуються як *соотечественники* (рос.), за правами прирівнюючи їх до *граждан* (рос.). «Співвітчизники» – це ті, хто через ті чи інші історичні, політичні обставини мешкає в «недалекому зарубіжжі», однак залишається «колишнім підданим Росії», а «громадяни» – ті, хто має паспорт РФ. Логіка російської адмі-

ністрації багато в чому нагадує нацистську часів приєднання Судетської області Чехословаччини. Нацисти активно видавали чеським *folksduitschen* (зарубіжним німцям) паспорти громадян Третього Рейху, що, врешті, й стало основою територіальної претензії Гітлера до Чехословаччини. Подібну стратегію сучасна Росія активно впроваджувала в Придністров'ї та в українському Криму, роздаючи громадянам свої паспорти. Результат – Крим анексовано і він перетворився в українську Судетську область.

У контексті зазначеної теми відомий французький соціолог А. Безансон звернув увагу на за давнений брак політичних еліт в Україні, що супроводжується методичним культивуванням Росією роз'єднання українського народу. Неорадянськість сьогодні, фактично, постає тією «прірвою», що заважає і розвитку української та російської ідентичності, і налагодженню між обома націями цікавого, сучасного, креативного культурного діалогу. А. Безансон пише, що український політичний клас належить «до советського, сказати б постсоветського типу, він номенклатурний і мафіозний, як і політичний клас Росії, з яким відчуває спорідненість і швидко знаходить спільну мову, коли демократичні протести набувають небезпечної для нього сили» [10, с. 110].

Специфіка політики російської контрглобальності полягає в тому, що масове економічне виробництво, індустрію розваг, масовий культурний продукт, легку промисловість та інші речі вона корегує з політикою енергетичної гегемонії над європейськими країнами (колишніми радянськими республіками та країнами ЄС). У всіх сегментах вона «мавпує» західну глобальність і намагається створювати структури влади, інформаційні комунікації чи масові стереотипи за західними формами, однак з власними, переважно радянсько-неорадянськими чи загалом імперськими цінностями.

При цьому зберігається низький рівень освіти населення, мафіозно-клановий апарат держави та законів економічної конкуренції, інформаційна відірваність країни від глобального світу. Населення без якісної освіти, а отже, із примітивним критичним мисленням і примітивною політичною культурою – розглядається як «слухняний» матеріал для розбудови неорадянщини, адже таке населення, не маючи уявлень, як люди живуть у цивілізованому світі, спирається винятково на ностальгію за радянським минулим.

У канадської дослідниці постколоніалізму Є. Томпсон є вражаючі думки про «сліпоту» Заходу щодо східноєвропейських пострадянських країн. Образливі думки про те, що російські домініони залишилися під владою Москви добровільно, вявляються у таких висловлюваннях, як «країни Варшавського договору», «комуністичні країни» і «Росія та її численні національності. Тоді як постколоніальні вчені вказали на суперечності «Британської Співдружності», стосовно Росії такий процес навіть не розпочався». Водночас, дослідниця ретельно аналізує ще один ідеологічний інструмент Росії – це переписування історії народів, які перебувають у сфері її впливу, тим самим ніби «маркуючи» ці території як свої: «Росія докладає гігантських зусиль для творення історії – історії, яка частково суперечить, з одного боку, історії, складеній Заходом, а з другого – історії, яка підтримується зусиллями тих, кого колонізувала Росія. При цьому Росії вдалося успішно накладати частини свого історичного дискурсу на дискурс, створений Заходом, або змішуючи їх, або включаючи власний голос у формі коментарів чи приміток, котрі подаються як загальноновизнані... Росію іноді сприймають як «двоюрідну сестру» Заходу – цьому допомогли династичні зв'язки між Романовими й Віндзорами [11, с. 53].

Висновки. Українська культура та націотворчий процес стикаються з потужним конкурентом – могутнішим за ресурсами. Цим конкурентом постає політика «повторної колонізації» Росії, яка, з одного боку, на усьому пострадянському просторі породжує штучну «націотворчу балканізацію», використовуючи проблемні регіональні ідентичності сусідніх країн, а з іншого, на міжнародному рівні позиціонується як модель із ознаками контрглобальності (на противагу Заходу та інноваційній глобалізації як явищу, породженому ним). У таких умовах українська культура та суспільство загалом змушені займатися не лише «інноваційно-модернізаційною» діяльністю, а й «оборонною» – засвоювати елементи безпекової раціональності та вдаватися у ставленні до російського політико-інформаційного поля з позиції «блокадного менталітету».

Модернізація української культури – головна умова становлення креативної економіки та інноваційної моделі розвитку в Україні, зростання ролі креативного класу та розвитку творчих індустрій, а також інтеграції нашого суспільства в актуальні світові

процеси. Водночас вона пов'язана з безпековими питаннями, адже здатна зміцнювати соціокультурну самоідентифікацію громадян. Основний виклик цій самоідентифікації в теперішніх умовах зроблено політикою «повторної колонізації», яку насильницьким способом упроваджує адміністрація Російської Федерації.

1. Гундорова Т. «Внутрішня колонізація» – повторна колонізація / Тамара Гундорова // Критика. – 2011. – Ч. 9–10 (167–168). – С. 23–26.

2. Киришбаум Г. Конференция «Внутренняя колонизация» в России [Электронный ресурс] / Генрих Киришбаум // Новое литературное обозрение. – 2010. – № 105. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/105/ge46.html>

3. Эткинд А. Внутренняя колонизация. Имперский опыт России / А. Эткинд; [авториз. пер. с англ. В. Макарова]. – М. : Новое литературное обозрение, 2013. – 448 с. – (Библиотека журнала «Неприкосновенный запас»).

4. Laitin D. Identity in Formation : The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad / David D. Laitin. – Ithaca : Cornell University Press, 1998. – 418 p. – (The Wilder House Series in Politics, History, and Culture).

5. Пастухов В. Будущее России вырастает из прошлого. Посткоммунизм как логическая фаза развития евразийской цивилизации / Владимир Пастухов // Полис. – 1992. – № 5–6. – С. 59–63.

6. Вахитов Р. Государство-нация или государство-цивилизация [Электронный ресурс] / Рустем Вахитов // Русская линия. – 2005. – 8 июня. – Режим доступа: <http://rusk.ru/st.php?idar=12180> – Назва з екрана.

7. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс; [пер. з англ. М. Д. Култаєвої]. – К. : Альтерпрес, 2004. – 104 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

8. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм: Статус нації та національне питання у новій Європі / Роджерз Брюбейкер; [пер. з англ. О. Рябова]. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.

9. Пітерзе Я. Н. Глобалізація та гібридизація / Ян Недервееен Пітерзе // Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 73–105.

10. Безансон А. Лихо століття: про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / А.Безансон; [пер. з англ. Марусик]. – К. : Пульсари, 2007. – 136 с. – (Історія і сучасність).

11. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон; [пер. з англ. М. Корчинської]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 368.